

You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Czynniki warunkujące system wartości dzieci żyjących w środowisku wiejskim - prezentacja wyników badań własnych

Author: Anna Twardzik

Citation style: Twardzik Anna. (2015). Czynniki warunkujące system wartości dzieci żyjących w środowisku wiejskim - prezentacja wyników badań własnych W: A. Szczurek-Boruta (red.), "Między teorią a praktyką" (s. 55-69). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersytet ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Anna Twardzik

Czynniki warunkujące system wartości dzieci żyjących w środowisku wiejskim — prezentacja wyników badań własnych

Factors that condition the value system of younger school children living in a rural area — based on the author's own research

Abstract: The subject of interest of this article are the factors that significantly affect the value system of younger school children living in the country. The particular roles in this area are played by the child's individual predispositions, immediate environment — family, school, child-raising environment and the media. It can be observed that children's orientation of valuing — normative system — is highly influenced by their parents' attitudes and values that they apply in life. Children learn how to behave by imitating people that are of significant value to them. Emotional experience and the opportunity to experience are most important to learn to value. Rural environment is the source of social and transcendental values — family and living according to religious principles are highly appreciated. Rural environment greatly influences the parenting attitudes and thus the development of the value system of the children who are brought up there. Shaping the value system is a process that is long in time and dependent on many factors. The article is based on the author's own research conducted in villages Międzyrzecze and Bronów.

Key words: values, country, child, system of values, intergenerational transmission

Wprowadzenie

W dzisiejszych czasach coraz częściej mówimy o kryzysie wartości — przejawia się on w postawach ludzi i podejściu do codziennych spraw. Pogoń za sukcesami, nowymi wrażeniami i przede wszystkim dobrami materialnymi spowodował, że nie mamy czasu zastanawiać się nad tym, co tak naprawdę jest w naszym życiu ważne, co daje nam szczęście i stabilizację.

Wartości są kierunkowskazami w życiu, które wyznaczają nam sposób postępowania i zachowania się. Każda nauka w inny sposób definiuje, czym jest „wartość”. Zgodnie ze stanowiskiem filozofów wartość ma wszystko to, co jest godne wyboru. Inaczej jest w psychologii, gdzie utożsamiana jest ona z postawą człowieka wyrażającą się w dążeniu do zaspokojenia swoich potrzeb. Jeszcze inaczej określa się ją w socjologii, w której przyjmuje się, że wartością są normy i standardy ludzkich zachowań¹.

Świat wartości jest światem żywym, który zmienia się wraz z pojawiającymi trendami. Nic nie jest stałe. Zjawisko zmienności w świecie wartości, o którym pisze Nicolai Hartmann, polega na tym, że wraz ze zmianą społeczeństw, przemianą środowiska, wartości obowiązujące w danej społeczności również ulegają zmianie. Niektóre giną, a w ich miejsce pojawiają się nowe, inne². Wszystkie zmiany dokonujące się w społeczeństwie odzwierciedlają się w wychowywaniu dzieci. Społeczeństwo kształtuje wzory ludzkich zachowań i normy, jakie w nim obowiązują. Rodzice wychowują często swoje dzieci według przyjętych przez siebie zasad. Nie ulega wątpliwości, że ukształtowanie systemu wartości u dziecka jest bardzo długotrwałym procesem zależnym od wielu czynników.

Jednym ze środowisk wychowawczych przesiąkniętych wzorami, tradycją i zasadami jest wieś. Na przestrzeni ostatnich lat można jednak zauważyć, że również i w tym środowisku dokonały się znaczące zmiany, które przekładają się na życie tamtejszych ludzi.

Podjęte w niniejszym opracowaniu rozważania dotyczą kształtowania się systemu orientacji wartościująco-normatywnej dzieci w młodszym wieku szkolnym wychowujących się w środowisku wiejskim. Korzystając z literatury pedagogicznej, socjologicznej, psychologicznej oraz wybranych wyników badań własnych, chciałabym przedstawić czynniki determinujące przekaz wartości, a także ich oddziaływanie na hierarchię wartości dziecka wiejskiego.

Na podstawie codziennych obserwacji, wcześniejszych wyników badań własnych oraz analizy literatury przedmiotu przyjąłam, że na system wartości dziecka w młodszym wieku szkolnym, wychowującego się w środowisku wiejskim ma wpływ wiele czynników, do których zaliczyć można wartości reprezentowane przez rodziców dziecka, oddziaływanie jego rodziny, rozwoju emocjonalnego i moralnego, a także oddziaływanie środowiska wychowawczego, w tym wypadku wsi.

Podstawy teoretyczne podjętych rozważań stanowią: teoria rozwoju moralnego Lawrence’a Kolberga i Jeana Piageta, koncepcja kształcenia aksjologiczne-

¹ Szerzej na ten temat: M. MISZTAŁ: *Problematyka wartości w socjologii*. Warszawa 1980, s. 20—32; Cz. MATUSEWICZ: *Psychologia wartości*. Warszawa 1975, s. 80; U. SCHRADER: *Etyka — główne systemy*. Warszawa 1992, s. 50.

² E. OGRODZKA-MAZUR: *Kompetencja aksjologiczna dzieci w młodszym wieku szkolnym. Studium porównawcze środowisk różnicowanych kulturowo*. Katowice 2007, s. 28.

go Katarzyny Olbrycht, koncepcja przekazu wartości Margaret Mead oraz teoria wartości Maxa Schelera.

1. Czynniki tkwiące w dziecku

Dziecko po przyjściu na świat nie potrafi oceniać sytuacji etycznych i moralnych. Nie umie też wskazać, co jest dobre, a co złe. Często bezrefleksyjnie naśladuje działanie osób dla niego ważnych — rodziców, nauczycieli itp.

Proces wartościowania wiąże się bardzo ściśle z umiejętnością oceny przedmiotu. Z punktu widzenia psychologii, wartościowaniu towarzyszy ocenianie zjawisk bądź rzeczy. Aby ocenić, należy przypisać komuś lub czemuś wartość. Proces wartościowania dokonuje się po uprzedniej ocenie przedmiotu — wartościowanie jest wyższym stanem oceniania³. Można więc przypuszczać, że jeżeli dziecko nie nauczy się oceniać sytuacji etyczno-moralnych, nie będzie umiało wartościować, a konsekwencją tego może być chaos aksjologiczny.

Bardzo ciekawą koncepcję wartościowania, osadzoną w teoriach psychologicznych, przedstawia Katarzyna Olbrycht, która powołując się na Jadwigę Puzyninę twierdzi, że wartościowaniem jest „[...] zasadniczo czynność psychiczna człowieka, polegająca na stwierdzeniu, jakie (i w jakim stopniu), wartości pozytywne i negatywne właściwe są — zdaniem osoby wartościującej — danym cechom, zachowaniom, stanom rzeczy, a pośrednio przedmiotom”⁴.

Dziecko uczy się wartościować poprzez styczność z różnymi bodźcami. Ważne w tym procesie jest doświadczenie dziecka zdobywane poprzez aktywne działanie i przeżycie.

Koherentna z rozwojem umiejętności wartościowania jest także dojrzałość jednostki pod względem emocjonalnym i moralnym. Odwołując się do koncepcji Kolberga, można stwierdzić, że moralność dziecka w młodszym wieku szkolnym znajduje się na „poziomie przedkonwencjonalnym”, to znaczy, że dziecko przedstawia egoistyczną postawę przejawiającą się w posłuszeństwie wobec autorytetów. Ponadto na tym etapie jego punkt widzenia jest bardzo konkretny, kieruje się hedonizmem i naiwnością, a działanie ma charakter instrumentalny⁵. Świadczy to o tym, że dziecko w tym wieku jest najbardziej podatne na kształtowanie się systemu orientacji wartościująco-normatywnej.

³ Cz. MATUSEWICZ: *Psychologia wartości*. Warszawa 1975, s. 79—80.

⁴ J. PUZYNIŃNA: *Język wartości*. Warszawa 1992, s. 83.

⁵ M. PRZETACZNIK-GIEROWSKA, G. MAKIEŁO-JARŻA: *Psychologia rozwojowa i wychowawcza wieku dziecięcego*. Warszawa 1985, s. 196—197; D. CZYŻOWSKA: *Psychologiczna teoria uniwersalności i rozwoju moralnego Lawrence’a Kolberga*. „Psychologia Wychowawcza” 1994, nr 3, s. 207.

Dziecko dojrzałe emocjonalnie potrafi stawiać sobie cele i wytrwale do nich dążyć. Osiągnięcie wysokiego stopnia rozwoju emocjonalnego jest zależne jednak od indywidualnych predyspozycji jednostki. W pierwszych latach szkoły dziecko już zasadniczo powinno potrafić w różny sposób wyrażać emocje, a także tłumić te niepożądane — stanowi to bardzo ważną bazę do budowania jego hierarchii wartości⁶.

2. Środowisko wychowawcze — rodzina — wieś

Obok czynników wewnętrznych w kształtowaniu systemu wartości dziecka szczególną rolę odgrywa rodzina (w tym także również osoby znaczące i autorytety). To ona jako pierwsze i zarazem najważniejsze środowisko wychowawcze wprowadza dziecko w świat wartości.

Tym co charakteryzuje szczególnie rodzinę jest to, że „[...] w sposób zamierzony bądź też niezamierzony, zrjonalizowany i spontaniczny oddziałuje na osobowość dziecka, wytycza i utrwala określony [...] zestaw wartości, który w wyniku interioryzacji staje się dla dziecka azymutem, ukierunkowującym jego aktywność i postępowanie przez całe życie”⁷. Szczególnie chciałabym tutaj zwrócić uwagę na przekaz wartości w rodzinie wiejskiej.

Rodzina wiejska, zdaniem Zbigniewa Tyszki, stanowi odrębny typ rodziny, a „odmienność jej polega na związku z prywatną własnością środków produkcji i nadal stanowi załogę produkcyjną gospodarstwa rolnego pracującą pod kontrolą ojca — właściciela”⁸. Współcześnie nie w każdej rodzinie wiejskiej zauważalna jest ta zależność, gdyż wielu mieszkańców wsi pracuje poza miejscem zamieszkania — są to ludzie młodzi, mający wyższe wykształcenie. Nadal jednak w społeczeństwie wiejskim jest sporo rodzin, które utrzymują się z gospodarstwa rolnego, co wpływa znacząco na organizację życia domowego całej rodziny.

Warto zwrócić uwagę na to, jak szczególną rolę w rodzinnym przekazie wartości oprócz miejsca zamieszkania odgrywają rodzice dziecka. Piotr Brzozowski, który prowadził badania dotyczące rodzinnej transmisji wartości, zauważył, że proces ten ma charakter dwukierunkowy. Pierwszy dotyczy konfrontacji systemu wartości rodziców, modyfikacji ich w wyniku wzajemnych oddziaływań, drugi — przekazu tego systemu wartości swoim dzieciom. Nie ulega więc wątpliwości, iż

⁶ M. PRZETACZNIK-GIEROWSKA, G. MAKIEŁO-JARŻA: *Psychologia rozwojowa i wychowawcza wieku dziecięcego...*, s. 185.

⁷ M. WINIARSKI: *Rodzina*. W: *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*. Red. D. ŁALAK, T. PILCH. Warszawa 1999, s. 241.

⁸ Z. TYSZKA: *Socjologia rodziny*. Warszawa 1979, s. 216.

to, jaki system wartości mają rodzice, znacząco wpływa na hierarchię wartości dziecka⁹.

To rodzice pokazują dziecku jako pierwsi, jak należy postępować, aby uczynić swoje życie godnym i wartościowym. Obok rodziców istotne miejsce w przekazie wartości w rodzinie odgrywają również dziadkowie. We wsiach popularne są rodziny wielopokoleniowe. Bardzo często dziadkowie mieszkają razem z wnukami w jednym domu, poświęcając im dużo czasu, pogłębiając przy tym łączącą ich więź i zaufanie. Dziecko czuje się kochane i akceptowane, a to w znaczącej mierze wpływa na sposób identyfikacji z dziadkami i ich systemem wartości.

Fakt, że dzieci mają kontakt ze starszymi pokoleniami powoduje, że przekaz wartości na płaszczyźnie kontaktów dziadkowie — wnuki jest adekwatny, według koncepcji Mead, dla modelu kultury postfiguratywnej, zgodnie z którym dzieci uczą się od przedstawicieli starszych pokoleń — rodziców, dziadków, pradiadków. Charakterystyczne jest tutaj odtwarzanie wzorów z przeszłości, tradycji, ustnych przekazów¹⁰. Model kultury postfiguratywnej jest charakterystyczny w szczególności dla społeczeństw wiejskich, gdyż tam właśnie mieszka dużo starszych ludzi.

Każdy przekaz, w tym również transmisja wartości, powinien odbywać się w odpowiednich warunkach. Międzypokoleniowy przekaz wartości w rodzinie zależy m.in. od stosunków pomiędzy jej członkami, sposobu identyfikacji dzieci z dziadkami i rodzicami, a przede wszystkim od atmosfery, jaka panuje w rodzinie, gdyż to ona znacząco reguluje jakość i sens owego przekazu¹¹.

Wieś jako środowisko wychowawcze jest bardzo specyficzna, szczególnie biorąc pod uwagę styl życia ludzi, a przez to także sposób wychowania dzieci. Życie na wsi przepełnione jest tradycjonalizmem i konserwatyzmem (mam tutaj na myśli wsie tradycyjne). Środowisko wiejskie odróżnia od innych środowisk wychowawczych m.in. nadrzędność rodziny, wysoka wartość kontaktu z przyrodą, sąsiedztwo i regionalizm¹². Przekłada się to w znacznym stopniu na system wartości mieszkających tam ludzi. Danuta Markowska pisze, że wartości widoczne w wychowaniu dzieci wiejskich to szacunek do pracy, poszanowanie rodziców, unikanie nałogów, oszczędność i zaradność¹³. Dzieci są wychowywane zgodnie z normami i zwyczajami przyjętymi przez społeczność za obowiązujące.

⁹ P. BRZOZOWSKI: *Przekazywanie wartości w rodzinie*. „Psychologia Wychowawcza” 1988, nr 2, s. 190—191.

¹⁰ R. DONIEC: *Międzypokoleniowy przekaz wartości*. W: *Encyklopedia pedagogiczna XXI w.* Red. T. PILCH. Warszawa 2006, s. 290—291.

¹¹ S.Cz. MICHAŁOWSKI: *Życie w rodzinie a budowanie świata wartości*. W: *Dziecko w świecie wartości*. Red. K. DENEK, U. MOSZCZYŃSKA, W. MOSZCZYŃSKI, S.Cz. MICHAŁOWSKI. Kraków 2003, s. 168.

¹² W. MISIAK: *Wieś — środowisko wychowawcze*. W: *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*. Red. D. ŁALAK, T. PILCH. Warszawa 1999, s. 329.

¹³ D. MARKOWSKA: *Rodzina w społeczności wiejskiej — ciągłość i zmiana*. Warszawa 1976, s. 220.

Szczególnie ważny jest szacunek do rodziców i pracy. Jest ona bowiem istotnym wyznacznikiem życia mieszkańców wsi, gdyż pozwala zapewnić rodzinie byt. Dlatego też rodzice tak wielką wagę przywiązują w wychowaniu swoich dzieci do tej właśnie wartości.

Obrzędy i tradycje wiejskie w pewnym stopniu oddziałują także na poglądy dziecka dotyczące wartości. Obcując od najmłodszych lat z bogatą kulturą ludową, uczestnicząc w różnego rodzaju świętach celebrowanych w społeczności lokalnej, dziecko buduje swoją orientację kulturalną, a przez to wypracowuje także stosunek do rzeczywistości. Można więc zauważyć, że środowisko, w jakim wychowuje się dziecko, w bardzo szerokim spektrum oddziałuje na sposób kształtowania się jego systemu aksjologicznego. Ma na to wpływ kultura danej społeczności, sposób życia mieszkańców i zakorzenione w niej tradycje.

3. Szkoła i inne czynniki

Oprócz wewnętrznych predyspozycji jednostki i oddziaływań ze strony rodziny, na kształtowanie hierarchii wartości w dużej mierze wpływa też edukacja aksjologiczna prowadzona w szkole — program nauczania zawiera treści aksjologiczne oraz sytuacje i postawy nauczycieli, z jakimi spotyka się dziecko, które znacząco oddziałują na podatną w tym okresie i chwiejną orientację normatywną.

Dziecko spędza w szkole bardzo dużo czasu. Zdarza się nawet, że to właśnie ona ma częściej większy wpływ na młodego człowieka niż jego rodzina. Szczególnie mam tutaj na myśli grupę rówieśniczą i działania pedagogiczne nauczycieli. Jak twierdzi Ewa Ogrodzka-Mazur, szkoła jest jednym z najbliższych środowisk życia dziecka i to m.in. od niej zależy proces interioryzacji wartości¹⁴.

Zgodnie z teorią Maxa Schelera w przyjmowaniu i akceptowaniu wartości punktem zwrotnym jest przeżycie emocjonalne, które następuje poprzez kontakt z wzorcami osobowymi¹⁵. Dla dziecka w młodszym wieku szkolnym wzorami są nie tylko rodzice i rówieśnicy, ale także nauczyciele. To naśladownictwo, zdaniem Schelera, polega na „spontanycznym kochaniu i podziwianiu tego, co kocha osoba — wzór”¹⁶.

¹⁴ E. OGRODZKA-MAZUR: *Kompetencja aksjologiczna dzieci w młodszym wieku szkolnym. Studium porównawcze środowisk zróżnicowanych kulturowo...*, s. 51.

¹⁵ Z. FRĄCZEK: *Edukacja aksjologiczna wobec potrzeb współczesności*. Rzeszów 2002, s. 30; K. OLBRYCHT: *O roli przykładu, wzoru, autorytetu i mistrza w wychowaniu osobowym*. Toruń 2007, s. 141.

¹⁶ K. OLBRYCHT: *O roli przykładu, wzoru, autorytetu i mistrza w wychowaniu osobowym...*, s. 141.

Olbrycht mówi o dwóch istotnych zadaniach pedagogów w zakresie edukacji aksjologicznej i wychowania do wartości: „Pierwszym zadaniem pedagoga w dzisiejszej kulturze sytuacji aksjologicznej jest uświadamianie sobie i innym uczestnikom procesu pedagogicznego tych trudności, rzetelna ich analiza w świetle źródeł i możliwych konsekwencji [...]”¹⁷. Drugie zaś zadanie polega na „stwarzaniu wychowankom sytuacji kształcących intelektualne rozpoznawanie wartości, ich nazywanie i uczciwe uzasadnienie ich miejsca w hierarchii uznanej przez pedagoga za prawdziwą [...]”¹⁸.

Niezaprzeczalny jest więc fakt, że szkoła jest tym miejscem, gdzie dziecko również poznaje wartości. Szczególnie ważne są zatem postawy pedagogów wobec odpowiedzialności, jaką jest niewątpliwie kształcenie systemu wartości dzieci.

Dorastające dziecko ma do czynienia z różnymi bodźcami zewnętrznymi, które także w pewnym stopniu oddziałują na to, w jaki sposób postrzega ono świat. Do takich czynników zdecydowanie można zaliczyć media (programy telewizyjne, filmy animowane, kreskówki itp.), literaturę oraz Internet.

W młodszy wiek szkolny dziecko jest bardzo podatne na tego typu przekazy, co sprawia, że często bardzo dosłownie odbiera docierające do niego komunikaty. Jest to bezpośrednio związane ze sposobem myślenia dzieci w młodszy wiek szkolny. Zgodnie z teorią Piageta na okres od 7 do 12 lat przypada stadium operacji konkretnych. Oznacza to, że dziecko w tym czasie posiada szereg zdolności związanych z nabywaniem informacji o świecie i o sobie na podstawie konkretnego¹⁹. Dociera do niego wszystko to, co nie niesie ładunku abstrakcji.

4. Założenia metodologiczne badań własnych

Celem podjętych poczyniń badawczych było poznanie systemu wartości dzieci i rodziców żyjących w środowisku wiejskim. Interesowało mnie to, jakie wartości cenią badani, jakie czynniki oddziałują na kształtowanie się systemu wartości dziecka oraz jaką rolę w tym zakresie odgrywa rodzina, w szczególności rodzina wielopokoleniowa i środowisko wychowawcze, którym jest wieś.

Na podstawie literatury przedmiotu, wyników innych wcześniejszych badań oraz obserwacji własnych założyłam, że wartości prezentowane przez rodzi-

¹⁷ K. OLBRYCHT: *Przygotowanie pedagogów do prowadzenia edukacji aksjologicznej*. W: *Edukacja aksjologiczna. Wybrane problemy przekazu wartości*. T. 4. Red. R. MRÓZEK. Katowice 1994, s. 16.

¹⁸ Ibidem, s. 18.

¹⁹ R. STEFAŃSKA-KLAR: *Późne dzieciństwo. Młodszy wiek szkolny*. W: *Psychologia rozwojowa człowieka. Charakterystyka okresów życia*. T. 2. Red. B. HARWAS-NAPIERAŁA, J. TREMPAŁA. Warszawa 2003, s. 135.

ców żyjących w środowisku wiejskim oddziałują na wartości ich dzieci. Dzieci w młodszy wiek szkolny mają podobny system wartości, co ich rodzice. Dzieci przyswajają wartości, które są im przedstawiane od najmłodszych lat. Czynnikiem determinującym system wartości dzieci jest także najbliższe otoczenie — środowisko wychowawcze wsi. Ważną rolę odgrywają w tym zakresie także media i literatura.

Zastosowałam badania ilościowe i jakościowe. Metodami zbierania danych ilościowych była ankieta i obserwacja ilościowa, metodami zbierania danych jakościowych — wywiad grupowy i indywidualny, przeszukiwanie źródeł wtórnych²⁰ oraz metoda projekcyjna²¹.

Badaniami objęto łącznie 103 osoby. Przeprowadziłam: badania ankietowe wśród rodziców (25 osób) i dzieci (25 osób), cztery wywiady grupowe z dziećmi (łącznie z 23 osobami) oraz cztery wywiady grupowe z rodzinami wielopokoleniowymi (25 osób), ponadto indywidualne wywiady z trzema nauczycielami, jak również scenki projekcyjne z 25 dziećmi. Prezentowane w tym artykule rozważania są fragmentem badań realizowanych w ramach szerszych poczynąń badawczych²².

5. Czynniki warunkujące system wartości u dziecka w młodszy wiek szkolny na tle wyników badań własnych

Wyniki przeprowadzonych badań wskazują na to, że dzieci w młodszy wiek szkolny bardzo emocjonalnie podchodzą do dylematów etycznych, przeżywają swoje postępowanie, a także kierują się zachowaniem osób znaczących.

W pedagogice bardzo rzadko stosuje się metody projekcyjne²³, jednak z punktu widzenia prowadzonych przeze mnie badań były one bardzo przydatne. Pozwoliły mi one nie tylko poznać stosunek dzieci do wartości moralnych i społecznych, ale przede wszystkim zaobserwować, jak reagują w danej sytuacji oraz jakie to wzbudza w nich emocje.

²⁰ Typologia wg K. RUBACHA: *Metodologia badań nad edukacją*. Warszawa 2008.

²¹ M. GUZIK-TKACZ: *Badania diagnostyczne w pedagogice i psychopedagogice*. Warszawa 2011, s. 247.

²² A. TWARDZIK: *System wartości dzieci żyjących w środowisku wiejskim*. Praca magisterska napisana pod kierunkiem dr hab. Prof. UŚ A. Szczurek-Boruty. Cieszyn 2014. Wydział Etnologii i Nauki o Edukacji Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach.

²³ Metoda projekcyjna, zdaniem Stefana Nowaka, „[...] polega na przedstawianiu badanemu sytuacji bodźcowej, nie mającej dlań znaczenia arbitralnie ustalonego przez eksperymentatora, ale zarazem, która będzie mogła nabrać znaczenia przez to, iż osobowość badanego narzuci jej swoje indywidualne znaczenie i organizację”. M. GUZIK-TKACZ: *Badania diagnostyczne w pedagogice i psychopedagogice*. Warszawa 2011, s. 247.

Powszechnie wiadomo, że to właśnie moralność i emocje znacząco warunkują sposób, w jaki zachowujemy się w danej sytuacji oraz jakie wartości przyswajamy do własnego systemu wartości — które akceptujemy, a które odrzucamy. Badane dzieci, co udało mi się zaobserwować, są bardzo odpowiedzialne i rozważne. Nie są labilne emocjonalnie oraz obojętne wobec tolerancji, uczciwości czy sprawiedliwości.

Ich zdaniem zawsze należy kierować się w życiu prawdą. Wszyscy ankietowani jednoznacznie stwierdzili, że nie należy kłamać, gdyż jest to złe i niemoralne. Można więc zauważyć, że poziom rozwoju moralnego i emocjonalnego badanych dzieci jest bardzo wysoki.

O dojrzałości emocjonalnej i moralnej dziecka świadczy również umiejętność respektowania zasad i norm panujących w danej społeczności, a także świadomość wartości. Okazuje się, że dzieci w młodszym wieku szkolnym są bardzo dojrzałe pod tymi względami, a także odpowiedzialne za swoje decyzje, co potwierdziło ich zachowanie podczas odgrywania scenek.

W jednej z nich wybrany uczeń odgrywał osobę niepełnosprawną, która nie mogła usiąść na krzesło. Zadaniem dzieci było pokazać, jak zachowałyby się w tej sytuacji. Wszystkie zgodnie próbowały pomóc niepełnosprawnemu koledze, wykazały się przy tym tolerancją, szacunkiem i wielką troską. Z niebывałym zaangażowaniem odnalazły się w tej sytuacji.

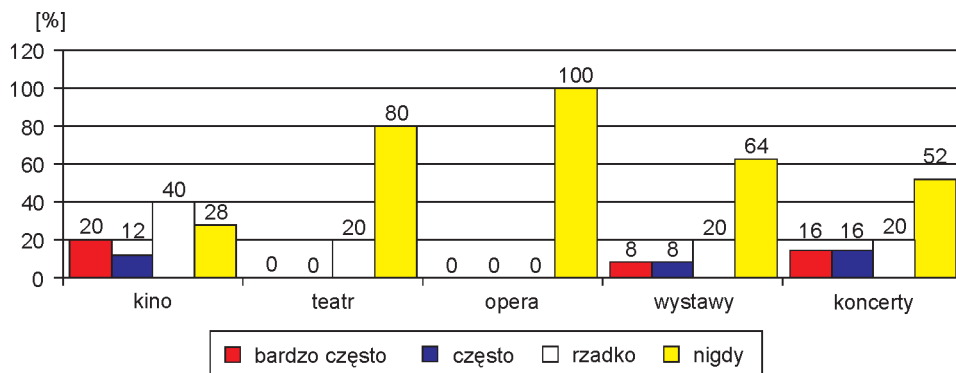
Można zaobserwować też, że rodzice znacząco oddziałują na sposób przyswajania wartości przez dziecko. W moich badaniach kierowałam się typologią Ryszarda Jedlińskiego²⁴, z której wybrałam 15 wartości — wśród nich były m.in. wartości poznawcze, moralne, społeczne, pragmatyczne, witalne i uniwersalne. Trudno byłoby zaprezentować w niniejszym opracowaniu wszystkie uzyskane wyniki dotyczącej każdej z badanych wartości, dlatego skupię się na wybranych, moim zdaniem najlepiej obrazujących omawiane zagadnienie.

W badanej grupie najbardziej cenionymi wartościami okazały się wartości transcendentalne. Dla 80% badanych dzieci 'Bóg' jest na tyle ważny, że stawia się Go na pierwszym miejscu. W grupie rodziców również aż 60% udzieliło takiej odpowiedzi. Dzieci zadeklarowały także, że są osobami wierzącymi i praktykującymi, co jest porównywalne z odpowiedziami udzielonymi przez ich rodziców. Widać więc, że praktyki religijne rodziców mają ogromne znaczenie w podejściu do wiary przez dzieci. W środowisku wiejskim wartości transcendentalne są bardzo cenione i ważne, co też niewątpliwie wpływa na deklaracje badanych dzieci²⁵.

²⁴ Typologia wartości Jedlińskiego zawiera 10 grup wartości: transcendentalne, uniwersalne, estetyczne, poznawcze, moralne, społeczne, witalne, pragmatyczne, prestiżowe, hedonistyczne. M. ŁOBOCKI: *Teoria wychowania w zarysie*. Kraków 2006, s. 38.

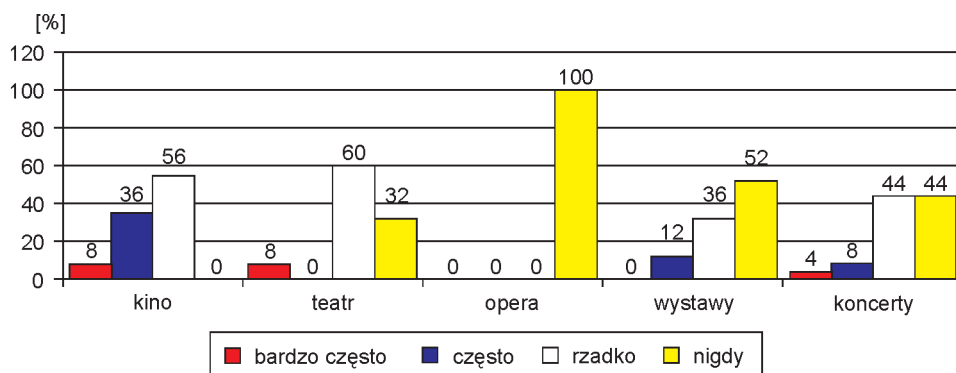
²⁵ W badaniach CBOS również wartości religijne okazały się bardzo cenione przez mieszkańców wsi. R. BOGUSZEWSKI: *Wartości i normy w życiu Polaków*. <http://www.cbos.pl> [data dostępu: 4.04.2014].

Inny aspekt badań dotyczył również wartości poznawczych. Wychowanie na wsi odgrywa coraz ważniejszą rolę. Okazuje się, że postawy rodziców odnośnie kształcenia ustawicznego, zdobywania wiedzy, czytania książek, a także uczestniczenia w kulturze wyższej (wyjścia do teatru, opery, na koncerty, na wystawy) przekładają się nie tylko na deklaracje dzieci, ale także na ich praktykę w tym zakresie. Dzieci uczęszczają na wiele zajęć pozalekcyjnych²⁶, wychodzą do kina (często — 56% ankietowanych), do teatru (często — 60% ankietowanych), na wystawy (często — 36% ankietowanych, bardzo często — 52% ankietowanych), na koncerty (często, bardzo często — 44% ankietowanych). Żadne z dzieci, jak wynika z ich deklaracji, nie było natomiast w operze. Podobnych odpowiedzi udzielili rodzice.

Wykres 1. Deklaracje rodziców dotyczące uczestnictwa w różnych formach kultury wysokiej

Źródło: badania własne

Wykres 2. Deklaracje dzieci dotyczące uczestnictwa w różnych formach kultury wysokiej

Źródło: badania własne

²⁶ Jak wskazują wyniki prowadzonych przeze mnie badań prawie połowa ankietowanych dzieci (44%) zadeklarowała uczestnictwo w zajęciach dodatkowych, tj. zespół wyrównawczy, język angielski, służba w kościele, SKS, zajęcia biblioteczne, „dzieci Maryi”. Można więc przypuszczać że edukacja równoległa na wsi rozwija się coraz lepiej, co nie pozostaje bez znaczenia w związku z wyrównaniem szans edukacyjnych dzieci wiejskich.

Powyższe wykresy przedstawiają częstotliwość uczestnictwa w kulturze wysokiej badanych rodziców i dzieci. Zauważalne jest to, że ich deklaracje są bardzo podobne. Świadczy to o tym, że rodzice w bardzo dużym stopniu oddziałują na postawy i zachowania swoich dzieci.

Dziecko wiejskie, jak wskazują badania, ma coraz lepszy dostęp do świata medialnego²⁷. W wielu domach jest Internet, nie mówiąc już o powszechności telewizji czy telefonów komórkowych. Ułatwiony dostęp do świata zewnętrznego i postępujący rozwój globalizacji na wsiach sprawił, że zamknięte niegdyś społeczności stają się coraz bardziej podatne na zmiany. Dziecko poprzez to zaczyna patrzeć inaczej na świat niż jego rodzice czy dziadkowie. Modyfikuje normy, wartości i zasady, jakie przekazują mu osoby znaczące, poszerzając je o te, których dostarcza mu „świat z zewnątrz”.

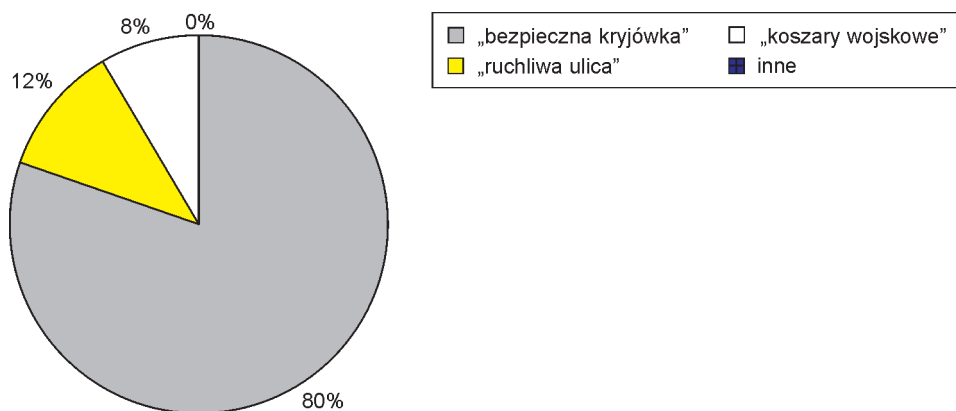
Istotne jest również to, że rodzice czytają swoim dzieciom (56% badanych rodziców czyta książki swoim dzieciom), wyrabiając przez to zamiłowanie do nauki, a tym samym do samorozwoju, który jest niesłychanie ważny w małych miejscowościach, szczególnie wiejskich, gdyż jak powszechnie wiadomo utrudniony dostęp do kultury wyższej, bibliotek i innych form edukacji równoległej sprawia jednostce przeszkody w doszkalaniu się.

Obok wartości transcendentalnych bardzo ważne dla badanej grupy dzieci i rodziców okazały się wartości społeczne (rodzina oraz wcześniej omówiona tolerancja). Dla badanych ‘rodzina’ w wielu przypadkach zajmuje w systemie aksjologicznym drugie miejsce. Jest na tyle ważna, że dzieci postrzegają ją jako cenną w swoim życiu, dla niektórych jest „miłością”, „mamą i tatą” lub też „domem”. Dzieci czują się między swoimi bliskimi bardzo bezpiecznie. Są zadowolone, szczęśliwe. Można to wywnioskować nie tylko na podstawie deklaracji w kwestionariuszu ankiety, ale także rysunków przedstawiających ich rodziny. Wszystkie dzieci narysowały uśmiechnięte, zadowolone postaci. W badanych rodzinach panuje dobra atmosfera, która stwarza prawidłowe relacje pomiędzy jej członkami, ale też oddziałuje na jakość przekazu wartości.

Dom dla większości dzieci jest „bezpieczną kryjówką”. Daje im poczucie stabilności, szczęścia i przede wszystkim spokoju. Deklaracje dzieci przedstawia następujący wykres:

---

²⁷ 96% dzieci (49) zadeklarowało, że ma dostęp do Internetu. A. TWARDZIK: *Funkcjonowanie dziecka w środowisku wiejskim*. Praca licencjacka napisana pod kierunkiem prof. UŚ dr hab. A. Szczurek-Boruty, Cieszyń 2012, Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach.

Wykres 3. Deklaracje dzieci dotyczące tego, czym jest dla nich dom

Źródło: badania własne

Wyniki prowadzonych przeze mnie badań potwierdziły również to, że rodziny wielopokoleniowe są dla dziecka bardzo ważnym środowiskiem wychowawczym. Relacje łączące członków takich rodzin nie tylko oddziałują pozytywnie na rozwój emocji dziecka, jego moralności, ale także wspierają przekaz tradycji i ludowych obrzędów. Rodziny, z którymi przeprowadzałam wywiady, bardzo czynnie uczestniczą w życiu wsi oraz kierują się wiarą w Boga i lokalną tradycją. Świadczy o tym następująca wypowiedź:

„Jako że mieszkamy na wsi i mamy duże gospodarstwo, zawsze uczestniczymy w dożynkach. To bardzo ważne święto dla rolników — trzeba dziękować za to, co dał nam Bóg” (tata, rodzina 4).

W badanych rodzinach dostrzec można szczególną więź, jaka łączy dzieci z dziadkami. Obie grupy przekazują sobie wzajemnie wiedzę i umiejętności. Dzieci uczą dziadków, jak posługiwać się współczesnymi urządzeniami technicznymi, z kolei dziadkowie, oprócz mądrości życiowej, przekazują też dzieciom umiejętności praktyczne, a także uczą je żyć zgodnie z normami i zasadami społecznymi. Powyższe kwestie najlepiej obrazują przytoczone wypowiedzi członków rodzin:

„Syn uczy się od dziadków mądrości. Dziadkowie przekazują mu swoją historię, uczą go zasad moralnych i miłości do innych ludzi. Michaś z kolei pomaga dziadkom w codziennych obowiązkach, jest dla nich źródłem radości” (mama, rodzina 2).

„Bardzo kocham swoje wnuki, staram się być dla nich dobrym przykładem, pokazać im, jak należy żyć zgodnie z zasadami moralnymi” (babcia, rodzina 3).

„Ja ostatnio nauczyłem babcię, jak włączyć live boxa, nie wiem czemu ona nie może tego zrozumieć” (chłopiec 1, rodzina 4).

Relacje pomiędzy członkami rodziny znacząco wpływają na kształtowanie się systemu orientacji wartościująco-normatywnej. Ciepła, kochająca się rodzina daje dziecku największe oparcie w wyborze wartości. Dziecko uczy się od swoich najbliższych, naśladuje ich.

Ważną rolę w edukacji aksjologicznej ogrywają również wychowawcy, którzy, szczególnie dla dziecka w młodszym wieku szkolnym, stanowią autorytet i wzór. Badani nauczyciele, jak się okazało, przykładają większą rolę do teorii. Jedna z nauczycielek potwierdziła, że we współczesnej szkole edukacja aksjologiczna jest realizowana w pełnym wymiarze „w teorii [...], w praktyce nie”.

Ostatnim badanym przeze mnie czynnikiem oddziałującym na system wartości dziecka są media. Okazuje się, że dzieci dużo czasu spędzają na oglądaniu bajek i filmów animowanych. Zapytane o to, jakie kreskówki oglądają podały wiele różnorodnych tytułów (m.in. *Fineasz i Ferb*, *Kubuś Puchatek*, *Kopciuszek*, *Kraina Lodu*). Wszystkie zadeklarowane przez nich filmy i bajki animowane zawierają pozytywne nacechowane aksjologicznie treści. Przekazują wartości społeczne, moralne. Pokazują też, jak ważna jest przyjaźń, rodzina czy więź łącząca zwierzęta i ludzi. Dzieci bardzo szybko utożsamiają się z bohaterami kreskówek i w ten sposób przyswajają wiele wartości.

Uzyskane wyniki badań potwierdziły postawioną przeze mnie hipotezę, iż na rozwój orientacji wartościująco-normatywnej dzieci oddziałują wartości reprezentowane przez ich rodziców. Dzieci akceptują i szanują te same wartości, a także mają ten sam stosunek do świata — osób, zjawisk i rzeczy. Nie bez znaczenia jest również środowisko wychowawcze, w którym dzieci żyją od najmłodszych lat, gdyż to ono oddziałuje na sposób hierarchizacji wartości.

Zakończenie

Kształtowanie systemu wartości dziecka w młodszym wieku szkolnym zależy od wielu czynników, które istotnie oddziałują na kształt i jakość przekazu wartości.

Na podstawie literatury i przeprowadzonych badań zauważyć można, że czynniki oddziałujące na hierarchię wartości dziecka można umownie podzielić na trzy grupy. Pierwszą z nich stanowią determinanty wewnętrzne tkwiące w dziecku — są to jego indywidualne predyspozycje, świadomość wartości, poziom rozwoju emocjonalnego i moralnego. Drugą grupę stanowią czynniki zewnętrzne. Możemy zaliczyć do nich oddziaływanie najbliższych dla dziecka osób, lokalne środowisko wychowawcze i szkołę. Na system wartości dzieci oddziałują także media, literatura i filmy animowane.

Każda z wymienionych grup determinantów jest bardzo ważna dla dziecka. Trudno jest powiedzieć, która z nich ma największe znaczenie w procesie przyswajania wartości przez dziecko w młodszym wieku szkolnym, ale stwierdzić można, że uzupełniają się one nawzajem i każda z nich odgrywa istotną rolę. Rodzice przekazują takie wartości dzieciom, które są powszechnie respektowa-

ne i szanowane w ich najbliższym otoczeniu. Miejsce wychowania i otoczenie są również niebywale istotnym czynnikiem decydującym o rozwoju orientacji wartościująco-normatywnej dziecka.

Na podstawie przeprowadzonych badań śmiało mogę stwierdzić, że wieś jest skarbnicą wartości społecznych (rodzina) oraz tradycji, które — jak widać — oddziałują znacząco na hierarchię wartości mieszkających tam ludzi.

Reasumując prowadzone w niniejszym opracowaniu rozważania, chciałabym jeszcze raz podkreślić, jak ważną rolę w kształtowaniu systemu wartości dziecka odgrywa praktyka, możliwość przeżycia i zdobycia doświadczenia.

W myśl sentencji łacińskiej *Verba docent, exempla trahunt* („słowa uczą, przykłady pociągają”), warto przypomnieć, odnosząc to do praktyki pedagogicznej, że dziecko ucząc się wartości i nabywając umiejętność wartościowania — powinno zrozumieć, jednak aby zrozumieć, musi przeżyć i zobaczyć (wynika to bezpośrednio ze specyfiki rozwojowej dzieci w młodszym wieku szkolnym) — nie poprzez teorię i wyjaśnianie, ale tylko przez naśladownictwo, obserwację i egzemplifikację.

Pedagodzy, ale też i rodzice w dobie zaistniałych przemian aksjologicznych i kryzysu wartości powinni zwracać w wychowaniu dzieci szczególną uwagę na kształcenie u nich potrzeby przyswajania wartości i wcielania ich w życie, bowiem jak twierdzi Ogrodzka-Mazur, „uksztalowany w wieku młodzieńczym zbiór wartości pozostaje zasadniczo niezmienny do końca życia człowieka”²⁸.

Przedstawione fragmentarycznie wyniki badań służą potwierdzeniu tego, jak istotnie wiele czynników warunkuje kształtowanie systemu wartości dziecka oraz jak szczególną rolę odgrywa w nim rodzina i najbliższe otoczenie.

Bibliografia

- BOGUSZEWSKI R.: *Wartości i normy w życiu Polaków*. <http://www.cbos.pl> [data dostępu: 4.04.2014].
- BRZOZOWSKI P.: *Przekazywanie wartości w rodzinie*. „Psychologia Wychowawcza” 1988, nr 2.
- CZYŻOWSKA D.: *Psychologiczna teoria uniwersalności i rozwoju moralnego Lawrence’a Kolberga*. „Psychologia Wychowawcza” 1994, nr 3.
- DONIEC R.: *Międzypokoleniowy przekaz wartości*. W: *Encyklopedia pedagogiczna XXI w.* Red. T. PILCH. Warszawa 2006.
- FRĄCZEK Z.: *Edukacja aksjologiczna wobec potrzeb współczesności*. Rzeszów 2002.
- GUZIK-TKACZ M.: *Badania diagnostyczne w pedagogice i psychopedagogice*. Warszawa 2011.

---

²⁸ E. OGRÓDZKA-MAZUR: *Kompetencja aksjologiczna dzieci w młodszym wieku szkolnym. Studium porównawcze środowisk różnicowanych kulturowo...*, s. 51.

- HISZP H.: *Wieś polska — postawy i styl życia. Komunikat z badań*. //www.cbos.pl/SPI SKOM.POL [data dostępu: 2.04.1014].
- ŁOBOCKI M.: *Teoria wychowania w zarysie*. Kraków 2006.
- MARKOWSKA D.: *Rodzina w społeczności wiejskiej — ciągłość i zmiana*. Warszawa 1976.
- MATUSEWICZ Cz.: *Psychologia wartości*. Warszawa 1975.
- MICHAŁOWSKI S.Cz.: *Życie w rodzinie a budowanie świata wartości*. W: *Dziecko w świecie wartości*. Red. K. DENEK, U. MORSZCZYŃSKA, W. MORSZCZYŃSKI, S.Cz. MICHAŁOWSKI. Kraków 2003.
- MISIAK W.: *Wieś — środowisko wychowawcze*. W: *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*. Red. D. ŁALAK, T. PILCH. Warszawa 1999.
- MISZTAŁ M.: *Problematyka wartości w socjologii*. Warszawa 1980.
- OGRODZKA-MAZUR E.: *Kompetencja aksjologiczna dzieci w młodszy wieku szkolnym. Studium porównawcze środowisk zróżnicowanych kulturowo*. Katowice 2007.
- OLBRYCHT K.: *O roli przykładu, wzoru, autorytetu i mistrza w wychowaniu osobowym*. Toruń 2007.
- OLBRYCHT K.: *Przygotowanie pedagogów do prowadzenia edukacji aksjologicznej*. W: *Edukacja aksjologiczna. Wybrane problemy przekazu wartości*. T. 4. Red. R. MRÓZEK. Katowice 1994.
- PRZETACZNIK-GIEROWSKA M., MAKIEŁO-JARŻA G.: *Psychologia rozwojowa i wychowawcza wieku dziecięcego*. Warszawa 1985.
- PUZYNINA J.: *Język wartości*. Warszawa 1992.
- RUBACHA K.: *Metodologia badań nad edukacją*. Warszawa 2008.
- SCHRADE U.: *Etyka — główne systemy*. Warszawa 2008.
- STEFAŃSKA-KLAR R.: *Późne dzieciństwo. Młodszy wiek szkolny*. W: *Psychologia rozwojowa człowieka. Charakterystyka okresów życia*. T. 2. Red. B. HARWAS-NAPIERAŁA, J. TREMPAŁA. Warszawa 2003.
- TYSZKA Z.: *Socjologia rodziny*. Warszawa 1979.
- WINIARSKI M.: *Rodzina*. W: *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*. Red. D. ŁALAK, T. PILCH. Warszawa 1999.